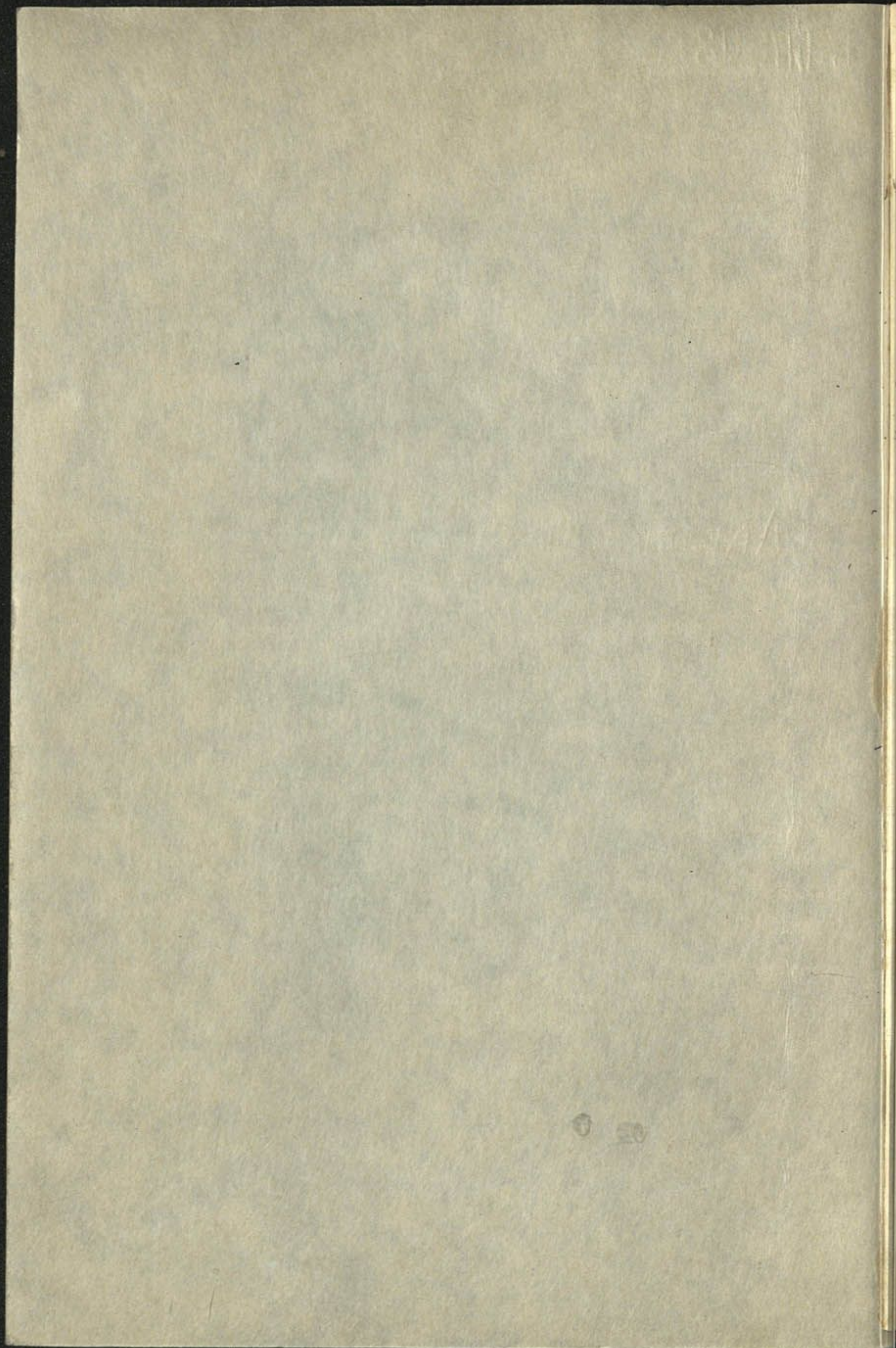

Ба 60648

ЛАЦІНКА ЦІ КІРЫЛІЦА

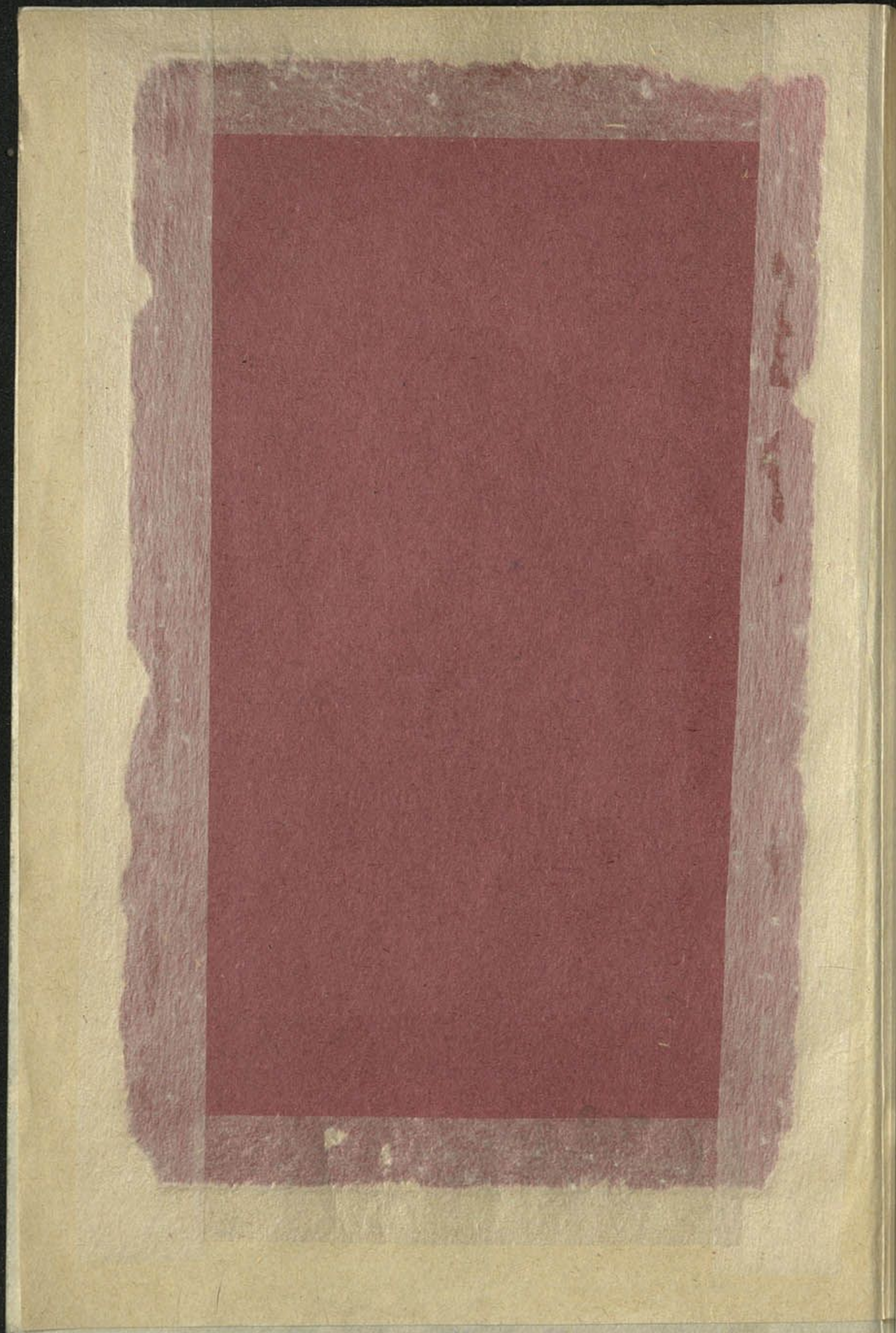

Ба 60648

УЛАЌІМЕР ДУБОЎКА

ЛАЦІНІКА
ЦІ КІРЫЛІЦА

ДА ПРОЭКТУ РЭФОРМЫ
БЕЛАРУСКАГА АЛЬФАБЭТУ

Лацініка ці кірыліца

Да проэкту рэформы беларускага альфабэту

I

Пытаньне разьвіцьця культуры і пашырэнне дасягненняў яе ў самыя густыя працоўнага народу выклікае за сабою рэвізію спосабаў гэтага пашырэння. Найбольш магутным спосабам зьяўляецца друкаванае слова, дзякуючы дасканаласьці друкарскае справы, з усімі сваймі галінамі. Зьвязана з ёю і пытаньне дасканаласьці альфабэту.

Наколькі сучасныя альфабэты прыстасаваны да перадачы ўцэлашчаных у слова ідэй, колькі яны прыстасаваны да гукавых асаблівасьцяў моваў паасобных народаў?—Такія пытаньні ўзьнімаюцца на працягу двух апошніх стагодзьдзяў бадай ува ўсіх народаў сьвету. З адказаў выясьняецца адно: усе альфабэты недасканалыя, яны маюць у сабе лішнія літары, яны ня маюць патрэбных літар; адны і тыя ж літары ў розных народаў перадаюць розныя гукі. Прычынаю зьяўляецца тое, што альфабэты для большасьці народаў запазычаліся, а не ствараліся.

Пасьля, калі тым ці іншым альфабэтам былі надрукаваны „сьвятыя“ кнігі, рэлігійныя каноны, — адна толькі думка наконт рэформы альфабэтаў уважалася за блюзьнерства. Тут можна прыгадаць ацэнку працы Вука Караџыча, якую (ацэнку) рабілі расейскія шовіністыя ў асобе А. Гільфэрдынга. — „Копитар побудил его к составлению новой сербской азбуки, которая совершенно отрывалась от кирилловского предания, сохраняя только наружную форму русских букв, но вводя латинскую систему правописания“ і г. д.¹⁾ Праўда, перадавыя расейскія вучоныя адмяжоўваліся ад такіх ацэнак, але гэта не мяняла самай справы²⁾. Бачым, што і ў далейшым большасьць расейскіх вучоных зусім ня ўзьнімала гэтага пытаньня. Проф. Р. Ф. Брандт, рэкамендуючы лацініку для расейскае мовы, адразу-ж запабягае: „Можно опасаться, как бы в такой реформе не усмотрели (конечно, лишь по смешению неспешности дела с его сутью) какую-то измену народности

¹⁾ А. Гільфэрдынг—„Собрание сочин.“, т. II, б. 80.

²⁾ Напрыклад.—выступленьне А. Каравелава ў „Филолог. Записках“ 1867, т. I, у арт. „Вук Стефанович Караджич“ датычна гэтага-ж самага А. Гільфэрдынга (імя апошняга не называе)—„Враги Вука и до сих пор трудятся уменьшить его славу и всячески стараются доказать, что Вук вместе с Копитаром действовал против славянских интересов и православия. Один из славистов (славянофилов) выразился, между прочим, таким образом (даюцца прыклады з А. Гільфэрдынга): „Но эта народность лишь уничтожается сама собою“... і г. д.

и вера³⁾). Што-ж казаць пра ранейшыя стагодзьгі! Вось чаму накол самага нязначнага перайначаньня ў альфабэце заўсёды шумавалі вялікія спрэчкі.

З усяе многасьці альфабэтаў у мінулым да нашае эпохі захавалася паранаўча малая іх колькасць. Пры гэтым адыграў ролю ня столькі прынцып натуральнага адбору, колькі дяржаўны прас уладушых альфабэтамі плямён і народаў. Можна было-б яшчэ спрачацца які альфабэт лепшы з навуковага боку: грузінскі ці лацінскі, напрыклад; бяспрэчна, што армянскі, грузінскі і грэцкі лепшыя за арабскі. А тымчасам бачым, што ў нашы дні гегемонамі на ўсім сьвеце засталіся фактычна чатыры альфабэты: кітайскі, арабскі, лацінскі, кірыліца. Пра кітайскі, у сваім кірунку вельмі дасканалы альфабэт, далей гаварыць ня буду, бо яго пашырэнне ўсё-ж абмежавана.

Бадай увесь сьвет быў размежаваны паміж гэтымі гегемонамі. Справа не магла заставацца на месцы. Закон змаганьня і разьвіцця сусьветнае эканомікі і тут прадбачыў ход падаў ад многасьці да стандартызацыі. Яшчэ ў XIX ст. ангельскі вучоны Ісаак Тэйлор сфармуляваў гэта такім парадкам: „Лацініка няўхільна пашырае кола свайго ўплыву. Кнігі ў азіяцкіх мовах зараз ня рэдка друкуюцца лацінікаю. Ужываньне яе павялічваецца між барбарскіх моваў Афрыкі. Зусім магчыма, што яна можа быць прынята ў Японіі. Немцы ў недалёкай будучыне паставяць на месца готычных літар больш дасканалыя лацінскія ўзоры. Прыняцьце яе ў Расіі зьяўляецца, праўдападобна, толькі пытаньнем часу“⁴⁾.

Мы зьяўляемся сьведкамі таго, што большая частка Тэйлоравай формулы зьдзейсьнена. Сапраўды, — немцы бадай канчаткова перайшлі ад готыкі на лацініку; японцы даўно апрацоўваюць проэкты (яшчэ ў 1886 г. было заснована адмысловае таварыства); між рэшту народаў Азіі і Афрыкі адбываецца цэлая рэволюцыя. Літары Корану зацяняюцца там лацінікаю. Гэты процэс адбываецца так у нас, у Саюзе ССР, як і па-за межамі Саюзу. Прынялі лацініку рэспублікі Азэрбайджан, Туркменістан, Узьбекістан, аўтономныя рэспублікі — Татарская, Башкірская, Якуція і г. д.; яванцы; суагелійцы (Афрыка); тагалэ (Філіпінскія выспы); малайцы (яшчэ гадоў 30--40 таму назад); ту (пачынаючы з сялецця)... Ёсьць зьвесткі, што лацініку прым

³⁾ Р. Ф. Брандт—„О лженауности нашего правописания“, Филолог. Записки 1901, т. 1-2, б. 28.

⁴⁾ The Alphabet an account of the origin and Development of letters by Isaac Taylor and H. Arpan Alphabets, London, 1883 p., 186 (...The Roman alphabet is constantly extending its range“...) Як ставіліся да гэтае думкі расейцы, відаць хоць бы з словаў Д. Ф. Беляева: „Едва ли славяне уподобятся румынам, открывшим в себе прямых потомков римлян. Рассчитывать на изгнание кириллицы латиникою можно с таким же правом, как и изгнание латиники кириллицею из славянских стран, в которых господствовала славянская письменность, но была вытеснена латинскою, благодаря политическим и героисповідным распрям“ („История алфавита и новое мнение о нем“, Казань, 1883 г., бал. бал. 40-41).

Афганістан. Такім чынам, як быццам, застаюцца без лацінікі толькі кітайцы і народы „кірылічныя“: беларусы, расейцы, украінцы, сэрбы, балгары..

Вядома, што на Беларусі ня толькі ўзьнімаліся гутаркі наконт лацінікі, але і былі спробы друкаваньня ёю кніг і газэт. Не падаю працяжных звестак, бо яны з большага вядомы беларускім чытачом і ў гэтым артыкуле не патрэбны.

Вядома такжа, што ў Расіі не аднойчы ўзьнімаліся гутаркі наконт лацінікі, апрацоўваліся адпаведныя праекты. Найбольш вядомы праекты Н. Засядко, Казінскага, Р. Ф. Брандта і г. д. Маю звесткі, што і цяпер, у 1928 г., у Галоўнавуку РСФСР пададзены новыя праекты. Частку праектаў у свой час разгледеў акад. Я. К. Грот („Спорные вопросы“... выд. 2., 1876 г.). Прабавалі адмахнуцца ад іх, абвясціць польскай ці якой інтрыгай. Але гэта ня спыніла пытання. Зусім агчыма, што яно паўстане на абмеркаваньне, як гавораць, ува ўсю погаць. Нам, беларусам, трэба загадзя абгаварыць гэтае пытаньне, выказаць сваё дачыненне да лацінікі.

Перш за ўсё трэба вырашыць, хто зацікаўлены больш у рэформе альфабэтаў на грунце лацінікі—пролетарыят ці буржуазія? У залежнасьці ад гэтага будзе вырашана першая частка пытання. Другая—навуковая і трэцяя—практычная зоймуць нас у далейшым.

Ня глядзячы на тое, што ў Азэрбайджане, дзе даволі добра прымаецца лацініка, яна названа Кастрычнікавым альфабэтам, я дазволю сабе падаць думку, што ў сваім сучасным выглядзе рэформа альфабэтаў зьяўляецца вынікам уплыву буржуазнае культуры. Цікава паўнаць з гэтым маім сьцьвержаньнем тое, што гавораць пра лацініку ў Азэрбайджане. „И, наконец, новый Октябрьский алфавит—полностью революционное явление, построенный на латинской основе, передающий все звуки. Алфавит этот, родившись после Октября и рожденный Октябрем, влечет за собою культурную революцию. Он ведет успешную борьбу с арабским и русским, где этот последний был навязан миссионерами“⁵⁾.

Змаганьне лацінікі з арабскім альфабэтам і кірыліцаю, прадугледнае яшчэ Тэйлорам, зьяўлялася часткаю змаганьня буржуазіі за павышэньне на ўсходзе. Не здарма першыя праекты міжнародных альфабэтаў, апрацаваныя у Эўропе, называліся місіянерскімі⁶⁾. Але чаму азэрбайджанскія таварышы думалі, што змаганьне з расейскім альфабэтам уваходзіць у задачы Кастрычніка,—нам не вядома.

⁵⁾ А. Дал — „Алфавит Октября и наша напечатать“ („Культура и письм. Востока“, т. II, 1928, б. 168).

⁶⁾ Лепшую вядомую мне зводку наконт падобных альфабэтаў і кнігасьпіс можна знайсці ў лекцыях пра мову проф. Макса Мюльлера („Наука о языке“, Филолог. Зап., 1867, в. 2.). Пераклад яго лекцый выдрукаваны і паасобным выданьнем — „Лекции по науке о языке, читан. в Корол. Брит. Ин-те в 1861 г.“ — СПб, 1865. У Расіі больш тыповым зьяўляецца праект „общеславянской азбуки“, апрацаваны А. Гільфэрдынгам у 1871 г. (у маім ранейшым артыкуле „Проект літар для згукаў дз і дж“ — Узв. № 4 (10) — памылкова надрукавана прозьвішча „Гільфэбрандт“). Апошні вызначаецца тым, што ў ім зусім ігнораваны асаблівасьці беларускія, часткова і іншых славян.

Што такое „пераход на лацініку“ у нашы дні?—Ці існуе такая універсальная „нейтральная“ лацініка, якая падыходзіла б без жалдых лапаўненьняў і перайначаньняў для ўсіх народаў? — Такой лацінікі на сьвеце ня існуе. Існуюць паасобныя Заходня-Эўрапейскія альфабэты на лацінскай аснове, у якіх значная частка аднолькавых гукаў перадаецца рознымі літарамі.

Даволі параўнаць перадачу гуку „ш“—„sz“ у польскім; „š“ у чэшскім і літоўскім; „sch“ у нямецкім; „sh“ (і др. комбінаты) у ангельскім; „s“ у цюрскім уніфікаваным і г. д. Гэта заўважаюць і самі эўрапейцы. Так, француз Вольней гаворыць: „Альфабэтныя мэтады нашае Эўропы—сапраўдныя карыкатуры: вялікі лік няправільнасьцяй, нятрапнасьцяй, двусэнсіц, падвойнага ўжываньня тэй-жа літары аказваецца нават у італьянскім і ў гішпанскіх альфабэтах, але асабліва ў нямецкім, у польскім, у голяндэрскім. Што датычыцца французскага і ангельскага, дык у іх суцэльная блытаніна“ (цытую паводле Грота).

Гутарка можа ісьці толькі наконт таго, каб народам без лацінікі прыняць чый-небудзь альфабэт з ліку згаданых (нямецкі, ангельскі, польскі...), з усімі яго „якасьцямі“. Бачым, што так справа і адбылася: беларусы былі ўзялі альфабэт польскі, пасля часткова перайначалі яго на чэскі капыл. Туркі прынялі зараз альфабэт больш нямецкім ухілам („ö“). Уніфікаваны цюрска-татарскі альфабэт у нас у Саюзе ССР прыняты з элемэнтамі італьянскага („с“ для „ч“, а для „ц“, як у бліжэйшых да нас). Апошняе, між іншым, вельмі мадэрады падставы дае назваць яго Кастрычнікавым, як гэта робяць у Азбайджане...

Як жа нам, удельнікам соцыялістычнага будаўніцтва, пагадзіцца пытаньне разьвіцьця агульна людзкае соцыялістычнае культуры з рэстасьцю альфабэтаў? Якая розьніца між Амунулам Ханам і будаўніцамі соцыялізму, якія бадай разам прымаюць лацініку на Ўсходзе? Можна тут апраўдаць такое падабенства выпадковасьцю?

Трэба згадзіцца, што рэформа пісьма на Ўсходзе на падставе лацінікі ў яе сучасным выглядзе зьяўляецца працягам уплыву на іх з боку буржуазнае культуры заходня-эўрапейскага пахасэньня. Гэта зьяўляецца і змаганьне з расейскім альфабэтам, пра якое гаворыць з энтузіязмам А. Дал.

Іншая справа, што адмаўленьне ад літар Корану на Ўсходзе і пераход да больш дасканалых альфабэту зьяўляецца цэлай рэволюцыяй, паводле словаў Ул. І. Леніна. Мы вітаем затым і прыняцьце народамі Ўсходу лацінікі нават у яе недасканалых формах пастолькі, паколькі такая рэформа набліжае пісьмо да шырокіх мас, да працоўных. Трэба мысьліць гэту рэформу як пераходны момант да агульналюдзкага, інтэрнацыянальнага альфабэту. Але ўзяць яе ўзорам для сябе мы ні ў якім разе ня можам,—у нашых умовах гэта азначае крок назад.

II

Сьляпы дахубнае насьлядаваньне формам буржуазнае культуры, някрыты для адносіны да іх, — заўсёды наглядаюцца з боку адсталых, рэгрэсыўных элемэнтаў. Некаторыя, як зазначаў пра гэта тав. Кнорын, жадалі-б вонкавы бляск Унтэр-дэн Ліндэн'а і розных штрассэ перанесьці і на Беларусь. Другія мараць пра пабудову ў Маскве мэтрополітэну і небаскробаў, калі сапраўды можна абайсьціся бяз іх⁷⁾. Падобныя-ж імкненьні да знадворнага бляску мы знаходзім і ў гутарках наконт замены нашага сучаснага альфабэту лацінкай (фактычна, як ужо зазначана, — польска-чэскім альфабэтам). Такая рэформа ў нашых умовах зьяўляецца справаю рэакцыйнаю. Такая рэформа адзначала-б не набліжэньне, а адрыў на даволі значны час беларускага працоўнага народу ад культуры. Сучасная наша кірыліца непараўнанна лепш прыстасавана да нашае фонэтыкі, чымся польска-чэскі альфабэт. Кожны сьвядомы працаўнік у галіне разьвіцьця пролетарскае культуры павінен грунтоўна разабрацца ў гэтым пытаньні перад тым, як выказвацца за рэформу альфабэту. Няпраўда, што пры дапамозе такіх альфабэтаў, як польскі, чэскі і падобныя, мы здолеем дапамагчы справе інтэрнацыяналізаваньня.

Мы імкнёмся да найвялікшага аб'яднаньня народаў усяго сьвету. У гэтай справе вялікую ролю адыграе і альфабэт. Але альфабэт унівэрсальны, інтэрнацыянальны. Ці існуе зараз такі альфабэт? — Агалошана многа праектаў. Частку іх я ўжо згадваў раней⁸⁾. Найбольш цікавымі зьяўляюцца ўсё-ж толькі два: праект акад. Н. Я. Марра і праект Міколы Марозава⁹⁾. Гэтыя два праекты угрунтаваны самым задавальняючым парадкам (ідэя стварэньня ўнівэрсальнага альфабэту).

Я ўжо меў выпадак знаёміць беларускіх чытачоў з асноўнымі думкамі аўтараў праектаў¹⁰⁾. Дазволю сабе падаць яшчэ некалькі радкоў з працы Міколы Марозава: „Какими бы точками, черточками, колпачками и крючками мы ни прорывали наши случайные азбучные значки, мы будем все же путаться в этой области, как путались и в арифметике, пока каждый народ пытался без всякой системы изображать числа различными буквами своего алфавита“¹¹⁾.

Але, на вялікі жаль, абодва праекты нашых выдатных сучаснікаў нельга прызнаць задавальняючымі і з боку формы. Тлумачыцца гэта тым, што праект Міколы Марозава дае зусім новыя знакі, якія

7) Наконт мэтрополітэну ў Маскве гл. „Листок РКИ“ у „Правде“ за 24 лістапада 1928 г.

8) Гл. заўвагу 6. Вядомы сыстэмы Лепсіуса, Кастрэна і г. д., якія часткова карысталіся ў лінгвістыцы як міжнародныя „стандартныя альфабэты“. Праект Лепсіуса, зложаны ім у 1852 г., таксама багаты на розныя кропкі, хвосьцікі і г. д.

9) Мікола Марозаў — „Христос“, т. III, разьзел „Ферменты человеческой мысли и культуры“ і дал.; акад. Р. Я. Марр — „Абхазский аналитический алфавит“, Ленинград, 1926 г.

10) Мой артыкул „Проект літар для згукі „лз“ і „дж““.

11) Христос, III, 6, 107.

на практыцы будуць уносіць блытаніну, а праект як Я. Марозаў якраз і багаты на тыя „кропачкі, рысачкі і кручкі“ (які так любіць Мікола Марозаў. Ізноў паўтараю—пры недаправадзі праектаў застаецца ў сіле надзвычайна цікавае угледжэнне на практычнае, з якім варта азнаёміцца беларускім чытачом.

Усе ранейшыя альфабэты (праекты) мелі ў сабе аднаго галоўнага недахоп: яны ня былі вольны ад імперыялістычных тэндэнцый (свядомых ці несвядомых). Ня спыняючыся на гэтым, я папрабую вызначыць тыя вымогі, якія мы павінны ставіць пры стварэнні універсальнага альфабэту. Якія перспэктывы разгортваюцца перад пісьмом наогул?

Ува ўсіх культурных краінах поруч з нашым пісьмом звычайным разьвіваецца і будзе няўхільна разьвівацца стэнографія. Гэта тая ж сапраўды другая стадыя разьвіцця нашага пісьма.

У Нямеччыне ўжо праведзена спробнае выкладанне стэнографіі ў пачатковых школах, якое дало добрыя вынікі. 6-7-гадовыя дзеці навучыліся пісаць пры дапамозе стэнографіі на працягу 3—4 месяцаў, добра чытаючы напісанае. Гэта дазваляе думаць, што ў Нямеччыне ад спробы перайдуць да практыкі. Гэты прыклад паказвае, якое вялікае значэнне і перспэктывы мае стэнографія.

Такім парадкам, стварэнне зусім новага паводле свайго складу альфабэту зьяўляецца не рацыянальным (гэта адносіцца і да аформлення праекту Міколы Марозава).

Які павінен завяршыцца першы этап, этап існавання гегемонаў (арабскага, лацінкі, кірыліцы)? Ці мы прымем які-небудзь альфабэт (ангельскі, польскі, нямецкі...) і будзем дамайстроўваць да яго новыя знакі, кручкі, хвосцікі і г. д., ці мы адшукаем які-небудзь іншы спосаб?

Пры стварэнні сучаснага універсальнага альфабэту мы павінны кіравацца тымі палажэннямі, якімі кіруюцца пролетарыят пры правядзенні нацыянальнае палітыкі: увага да мясцовых асаблівасцей на справе. Наогул жа, мы можам вызначыць некаторыя пункты практычнае праграмы.

1. „Кждому особому членораздельному звуку языка должен соответствовать и особый письменный знак: сколько окажется таких звуков, столько же должно быть и знаков или букв, не более и не менее.“

Каждый знак (т. е. каждая буква) должен служить к изображению только одного определенного звука, а никак не двух или нескольких, ни отдельно взятых, ни соединенных“ (акад. Я. К. Грот, „Спорные вопросы“..., б. 121)¹²⁾.

¹²⁾ Гэты прынцып ня новы, і ён спатыкаецца так у даўнейшых, як і ў сучасных даследчыкаў. Але сучасныя даследчыкі больш за ўсё раяць яго другім, ня ўжываючы самі. Так, акад. Е. Ф. Карскі— „Когда для того или другого языка, не имея еще письма, изобретается в настоящее время азбука, то все внимание обращают на то, чтобы для каждого звука, насколько он уловим ухом, был дан особый строгий фонетически. Так поступали в большинстве случаев в реформе русской орфографии“ (РФВ, 1904, № 3 и 4, с. 157).

2. Для з'ягнення гэтага ў аснову універсальнага альфабэту павялічаны і безгубы, якія зьяўляюцца з большага уніфікаванымі гучнымі гучнымі народаў (а, b, d, e...).

3. Для павялічэння рэзервовых літар праводіцца дыфэрэнцыяцыя тых знакаў, якія халісьці былі злучаны ў штучнай лацінскай мове — па два на адзін гук (A+a, B+b, D+d, E+e, G+g, H+h, M+m, N+n...) ¹⁴⁾.

4. Уніфікуюцца, паводле прынцыпу большага пашырэння, „розгучныя“ літары (напрыклад, —j=й для ўсіх народаў, а не „ж“ для французаў, „дж“ для ангельцаў — як цяпер і да т. п.).

5. Для тых гукаў, якія ня маюць аднае літары, а перадаюцца цяпер многімі спосабамі (гл. заўвагу датычна „ш“ у эўрапейскіх альфабэтах) прымаецца асобна літара.

6. Народы не эўрапейскія, якія маюць свае альфабэты, уносяць да такога універсальнага альфабэту свае спецыфічныя літары. Напрыклад, армяне або грузіны ўносяць для сваіх гартаных адпаведных літары, знаёмыя ім усім, замест стварэння новых, выбіраючы лепшыя адменьнікі.

Нададзены мною прынцыпы не зьяўляюцца выключна новымі. Вядомыя нам рэформатары і створцы альфабэтаў заўсёды трымаліся гэтакіх прынцыпаў. Мы ведаем падобнае пра Мэсропа (у армян і грузін), пра Ульфилу (у готаў), пра Кірыла (у славян). Пра апошняга (і Мэфодыя) нямецкі вучоны Шлёцэр яшчэ ў канцы XVIII ст. пісаў дэсь што: „Дык вось відаю вас, несмяротныя вынаходцы славянскага пісьма. Вы першыя паспрабавалі грубую мову, якая мае шмат толькі ёй адной уласных гукаў, узяць так бы сказаць з вуснаў народа і пісаць грэцкімі літарамі. У гэтай справе вы зрабілі як людзі, якімі кім розумам надароныя і... жнага пазасобчага гуку, якіх грек ня меў у сваёй мове, стварылі вы новыя асаблівыя знакі, або літары. Уніфікаваны ў параўнанні з вамі эльзаскі чарнец Готфрыд, ці хто-б іншы быў той ремед, які асьмеліўся першы пісаць у сваёй мове але для гэтага толькі пераняў няволячынна лацініку“ („Нэстар“, 1).

Двох сярэдніх і ранейшых вякоў знайшлі даволі досьведу, каб зрабіць альфабэт больш менш дасканалым. Няўжо мы цяпер будзем слэдаваць прыкладу эльзаскага чарняка Готфрыда, каб „памяняць быка за індэка“?

Тым шляхам увагі да мясцовых асаблівасцяў, пашырэння рымак адзінімі за кошт іншых альфабэгаў здолеем мы стварыць сапраўды універсальны альфабэт. Няма чаго баяцца якой прэстаўці. Хіба будзе дрэнным тое, што замест стварэння новае літары для спецыфічнага грузінскага „т“, напрыклад, мы возьмем грузінскую прыгожую адшліфаваную вякамі літару ϕ? Мне здаецца, што адказ можа быць толькі адзін — для справы больш карысны.

¹⁴⁾ Гэта дыфэрэнцыяцыя часткова праведзена ў праекце Курзкага альфабэту „Універсальны альфасит“. — Культура і пісьм. Востра (Усходні) № 4 (1928). „Альфасит“ выкарыстаны ў рэзерву літары ня злучылі на мой перагляд паралельных фонэм, а для усіх далёкіх.

Ці згодзяцца з такімі прынцыпамі буржуазныя краіны? Бязумоўна, не. Ведаючы хібы сваіх альфабэтаў, яны ўсё-ж гатовы рэкомэндаваць іх другім народам. Але прыняць хоць невялічкія змены ў свой альфабэт ня хочуць. Гэта зробіць пролетарыят, калі возьме ўладу ў свае рукі на ўсім сьвеце. Такі альфабэт мы назавём Кастрычнікавым.

IV

Як стаіць справа ў нас, у беларусаў? Ці нам трэба ўзьнімаць самое пытаньне, ці можна пачакаць? Перш за ўсё прагледзім шлях разьвіцьця беларускага альфабэту.

Даўнейшыя русы, якія зьяўляліся нашымі продкамі, жылі на Палесьсі і вышэй да Смаленску, мелі сваё самабытнае пісьмо¹⁴⁾. Узор такога пісьма дадены арабскім пісьменнікам X ст. Ён эль-Нэдым'ам, але да гэтага часу не прачытаны. Ёсьць падставы думаць, што гэта была т. зв. глаголіца. З пашырэннем хрыстыянства грэцкага вызнаньня, было ўведзена грэцкае пісьмо ў славян і на Беларусі. Адбылося гэта каля 855—862 г. г., пра што ёсьць шмат розных гістарычных матар'ялаў¹⁵⁾. Рэформатар пісьма, эмісар грэцкага імператара і патрыярха Кірыл да грэцкага альфабэту ўзяў з даўнейшага славянскага літары для тых гукаў, для якіх у грэцкай азбуцы ня было адпаведных знакаў (ж, ш, ч, ц і г. д.). Такім чынам і Беларусь атрымала грэцкае пісьмо, так званае царкоўна-славянскае, або кірыліцу. Глаголіца, відаць, доўга змагалася за сваё існаваньне, але ўсё-ж была знішчана.

Царкоўнае пісьмо панавала да вынаходкі кнігадруку. Пасьля гэтага, на Беларусі пачаў выпрацоўвацца свой самабытны шрыфт

14) У проф. Любаўскага—літоўска-рускія акты абазначаюць імем „Русь“ вола-сьці, якія ляжаць па сярэднюму Дняпру і яго прытоках: Сажу, Бярозе і ніжняй Прыпяці— („Обласное деление и местн. управл. Литовско-русского государства, б. 12).

15) Усё узглядна... Дата паказана, але ўсё-ж яна ня грунтоўная... Баянскі, у якога сабраны найбольшы фактычны матар'ял („О времени происхождения славянских письмен“, 1856) гаворыць так: „Рассматривая все показания об изобретении или составлении славянских письмен, прежде всего видим, что ни одного из них нет в строгом смысле современного, т. е. такого, которое, пройдши от современника дошло бы к нам, если не в подлиннике, по крайности, в списке своего века“ (б. 141). Шмат матар'ялу сабрана ў акад. Ягіча—„Рассуждение старины о церковно-славянском языке“ („Исследов. по русскому языку“, т. 1, б. б. 289—1023). Датычна глаголіцы і кірыліцы, іх так сказаць узаемаадносін добрага, бесстароньяга матар'ялу бадай няма, бо расейскія вучоныя імкнуліся давесьці прыорытэт кірыліцы, адпаведна асьвятляючы матар'ял. З гэтага боку тыповай зьяўляецца праца Бяляева („История алфавита и новое мнение о происхождении глаголицы“, Казань, 1885), де шанюны профэсар аж вар'ячце, каб давесьці, што глаголіца ня была раней за кірыліцу. Апрача таго, усе высілкі іх, сьледам за Тэйларам, былі накіраваны на тое, каб давесьці пахаваньне многіх літар глаголіцы ад бізантыйскіх крыніц. Тымчасам, ясна усходняе пахаваньне многіх літар глаголіцы. Апошняя зазначыў і Ёсев. Мільер у арт. „К вопросу о славянской азбуке“ (журн. МНП, 1881, март), у чым яму супярчыў акад. Ягіч („Четыре критико-палеогр. статьи“. Приложение к отчету о присуждении Ломон совской премии за 1883 г.). Новыя матар'ялы (эскпэд. акад. Радлова—орхонскі матар.) пакуль што не разабраны, хоць маюць шмат цікавага гэтага пытаньня.

набліжэннем да лацінскага паводле формы. Бачым, што найбольш яскрава аформлена гэта ў выданьнях выдатнага гуманістага нашага Францішка Скарыны.

Далейшы шлях—надзвычайна прэсты. Царква, калі яна папала ў залежнасьць ад маскоўскіх мітрапалітаў, ужывала шрыфт царкоўна-славянскі стары. Пры параўнаньні апошняга з шрыфтам Скарынавым можна падумаць, што ён быў за стагодзьдзі два—тры да Скарыны, а не наадварот, як фактычна...

Тым часам, разьвіцьцё шрыфту ішло сваёй чаргой. У рукапісах, асабліва сьвецкіх, выпрацоўваўся свой стыль, які пераходзіў у друкаваныя кнігі¹⁶⁾.

Існасьць яго зьмяшчалася ў набліжэньні вонкавага выгляду кірылічных літар да лацінскіх (акругласьць іх). Зарэгістраваны на Беларусі яны аж ад 1630-х гадоў¹⁷⁾.

Мала таго, былі нават спробы перадачы беларускіх слоў лацінкай з захаваньнем кірылічных літар для спэцыфічна беларускіх гукаў¹⁸⁾.

Выдатны беларускі вучоны Гальляш Тодаравіч Капіевіч, жывучы ў Амстэрдаме, ужыў гэтую акругленую кірыліцу для друкаваньня тытульных аркушаў у сваіх кнігах, прызначаных для пашырэння ў Расіі. Пасьля ён жа зладзіў праект рэформы ўсяго альфабэту, т. зьв. гражданку, даў гэты праект Пятру Вялікаму, калі той быў у Амстэрдаме. Апошні загадаў адліць шрыфт паводле гэтага праекту. Доўгі час у Расіі гэты шрыфт так і зваўся беларускім¹⁹⁾.

Наколькі на Беларусі пра Капіевіча бадай што нічога не вядома, дам тут невялічкую даведку.

Матар'ялы, якія вядомы да гэтага часу, дазваляюць аднавіць вобраз гэтага выдатнага мавуковага і культурнага дзеяча XVII і пачатку XVIII ст. ст.—Гальляша Тодаравіча Капіевіча (або, як ён зваў сябе часам—Капіеўскага), заслугі якога ў галіне рэформы альфабэту замоўчвае

¹⁶⁾ На аснове рукапіснага быў адліты адмысловы шрыфт, якім выдрукаваны Літоўскі Статут. Гэты шрыфт можа быць з посьпехам скарыстаны і для друкаваньня беларускага курсыву.

¹⁷⁾ В. Ластоўскі—„Гісторыя беларускай (крыўскай) кнігі“, Коўна, 1926 г. Сьцьбяючы на б. 571 агалоўную балону з кніжыцы „Ефимеріос“, друкаванай у 1682 г., піша: „У агалоўках Віленскіх друкаў ужо ад 1630-х гадоў пачалі паяўляцца славянскія літары, закругленьня і стылізаваньня на спосаб літар лацінскіх. Гэткі агалоўкавак і ў кнізе „Ефимеріос“ (Далейшая заўвага яго ня зусім дакладная).

¹⁸⁾ Агалоўная балона ў рукапісе „Рымскія дзеянні“, які перадрукованы „Общ. добит. древне-русск. письм.“ (СПБ, 1877—78 г.). Гаворачы пра гэты зборнік наогул, В. Ластоўскі (б. 581 згаданай працы) зазначае, што „ў славянскай мове вышэй згаданага перадруку“ спатыкаюцца беларускія словы ў той час, калі П. П. Вяземскі (Друж. Приложение V к отчету ОЛДП за 1877 г.) выразна гаворыць пра беларускае паважэньне усяго зборніку (...Издаваемый текст Римских деяний писан на белорусском наречии, называемом нередко в наших рукописях то польско-русским, то литовским, то славяно-польским“).

¹⁹⁾ Гэта знаходзім і ў некаторых пазьнейшых дасьледчыкаў. Так, В. Я. Аларюков у сваёй працы „Книга гражд. печати в XVIII в.“, 1926 г. (б. 242) зазначае: „Самое название ее не было устойчиво. Ее называли то амстердамскими литерами, то гражданской, то белорусской азбукой“.

расейская навука. Прычынаю, мабыць, зьяўляецца тое, што Капіевіч быў протэстантам, а больш сьцісла—„духовнаго чину веры реформатскія амстердамскаго собору“. М. І. Шчалкуноў, у сваёй гісторыі кнігадруку, зазначае: „поручить протестанту составление книг для исконно-православной России мог только Петр, и это было, вероятно, по тому времени целой революцией“. Для таго, каб уявіць сабе ўсё значэньне Гальяша Капіевіча, трэба каротка пераглязець асноўныя моманты яго працы.

1. Ён вучыў розных навук расейцаў, якіх для гэтага пасылаў па-за межы Пётр Вялікі. Між іншым, пра гэта гаворыць сам Капіевіч: „Известно есть твоему пресветлейшему царскому величеству, колико я князей и дворян твоего пресветлейшего царского величества учил боле году, а за тое не желал от них денег, аще же трудился их ради днем и ночью. Все же поехали и спасибо не сказавши за учение, но сопротивно мои ж еще глобусы четыре, не заплативши, завезли: два—князь Осип Иванович Щербатов тые глобусы которые были на индейском дворе. Два глобуса завезл Семен Андреевич Салтыков за тое, что я его долгое время учили и трудился его ради“...²⁰⁾

2. Ён першы ўжыў індыйскія,—як іх завуць арабы, або арабскія, як іх завуць эўропейцы,—цыфры на адмену ўжываных да таго літарных (1699 г.).

3. Ён першы даў расейцам падручнікі для вывучэньня іншакраёвых моў (лексиконы).

4. Ён першы пералажыў у расейскую мову (з вялікаю колькасць беларусізмаў) клясычныя творы (байкі Эзопава, „Бой жаб і мышэй“ Гомэра) і надрукаваў іх...

5. Ён удзельнічаў у друкаваў вялікую колькасць сьвецкіх кніг для літаратуры...

6. Ён зладзіў праект грамадзянскай, якую пасля мы карыстаем на працягу значнага часу...

Вось самы сьціплы агляд. І за ўсё за гэта—бадай поўнае забіцьцё. Калі эўропейскія вучоныя катэгорычна сьцьвярдаюць: „In the year of Peter the Great the old Russian alphabet was reformed by Elias Korievitch“²¹⁾, дык зусім ня тое ў расейскіх крыніцах. Та усюды „возможно, что некоторое отношение имел“, „нужно предполагать, что не без некоторого участия“, „какой-то польский выходец“ і г. д. У дачыненні да Капіевіча царска-расейскай навукі поўнасьцю апраўдалася пагаворка: „Служы пану верне, а ён табе... верне“...

На нашым абавязку ляжыць аднаўленьне перад сучаснасьцю аўтарства Капіевіча ў рэформе грамадзянкі²²⁾.

²⁰⁾ Кабинетные дела, II, кн. I, л. 378.

²¹⁾ Taylor, v. II, p. 195—„за царом Пятром Вялікім стары расейскі альфабэты быў рэформаваны Гальяшом Капіевічам“...

²²⁾ Папярэдні агляд яго працы, падрыхтаваны мною да друку, будзе агалошаны на балонах... Цікава, што да гэтага часу ня знойзён портрэт Капіевіча. А мо і ня будзе?

Такім чынам, нават у часе свайго заняпаду беларуская культура згодна зрабіць вялікі ўплыў на культуру славянскіх народаў (гражданку прынялі былі расейцы, украінцы, балгары, сэрбы). З поўным правам узялі яе, дапоўненую некалькімі літарамі, беларусы, адраўніцы нашаніўскага кругабегу.

У чым жа быў сэнс рэформы Гальяша Капіевіча? Бадай сучаснік рэформы В. Трэдыкоўскі гаворыць пра гэта такім парадкам:

„Самая першая і самая галоўная прычына да вынаходкі прыгожага сучаснага „гражданскага“ друку было жаданьне, каб нашым літарам быць падобным, колькі магчыма, на літары сучаснага, а не гэтыя старажытнага лацінскага альфабэту, гэта-ж для большае прыгажосьці нашага друку і для таго, што такая фігура літар ёсьць больш ёмістай і прыгожай у друкаваньні: бо што ня мае іншай, больш грунтоўнай, ніж гэтыя прычыны, тое паводле праўдывага і сталага розуму толькі іншую адну прычыну мае, для чаго яна ёсьць. Але вынаходка сучасных нашых „гражданскіх“ літар адну тольма вышэй згаданую прычыну мае, у зьвязку з чым яна пачата была і скончана: больш ясна а грунтоўна над сьвядоцтва даводзіць гэта сучасная іхная фігура, якая, наколькі магчыма, падобіцца да лацінскай фігуры, а ад грэцкіх усёй „статью“ аддзяляецца, якою ўвесь наш стары альфабэт зложаны, цяпер у царкоўным тольма друку ужываны“²³).

Гэта-ж самае гаварылі пасья і іншыя расейскія вучоныя. Напр., акад. Я. К. Грот зазначае: „Преобразование церковной азбуки для гражданского письма ограничилось почти единственно упрощением и округлением начертаний,—сближением их с латинскими—таким образом, что азбука сделалась приятнее для глаз и удобнее для письма“.

У той час большага зрабіць нельга было, бо і гэтая рэформа прымалася дрэнна.

У далейшым беларусы не маглі палепшыць і ўдасканаліць свой альфабэт, бо гэтаму перашкадала шмат прычын. У першую чаргу,—страшэнная русіфікатарская політыка царскага часу, якая баялася мясцовых асаблівасьцяў, каб „провінцыя ня стала разумней за мэтрополію“. Гэты страх заўважыў быў нават князь Вяземскі, які ў сваім творы адным сказаў русіфікатарам: „Того и гляди, вы будете ставить вину окраинам вашим, что у них растут тополи и каштаны и для нашего однообразия захотите приневолить их рассаживать у себя побольше ельника и ветлы“ (Собр. соч. VIII, 319).

Другою прычынаю была беднасьць на культурныя сілы, якіх ледзь-ледзь выстарчала на выконваньне „бягучае“ працы. Цяпер, калі мы маем тысячы беларускіх настаўнікаў, сотні навуковых працаўнікоў, станова зьмяняецца, мы можам паступова ўзяцца і за гэтую важную справу.

²³ В. Тредьяковский—„Разговор между чужестранным и русским о славянской азбуке“ (Собр. соч. т. I, стр. 174).
²⁴ Спорные вопросы.

V

Трэба прызнаць, што сучасны беларускі альфабэт не зьяўляецца цалком задавальняючым, але трэба адначасна зазначыць, што прыняцце замест яго польска-чэскага альфабэту, як гэта мелася на ўвазе некаторымі культурнымі працаўнікамі нашымі, не зьяўляецца мэтазгодным.

Адначасна трэба констатаваць, што мы да гэтага часу ня маем дапасаванае да беларускае мовы сыстэмы стэнографіі.

Што мы павінны зрабіць у першую чаргу?

У першую чаргу мы павінны скласьці дасканалы гукавы альфабэт беларускае мовы.

Маючы яго, мы павінны неадкладна ўдасканаліць наш сучасны альфабэт дабаўленьем новых літар ці новых знакаў.

Так, напрыклад, стаіць пытаньне пра асобныя літары для зычных згукаў „дз“ і „дж“, для галосных згукаў „ўо“, „іе“, для т. зв. падвойных мяккіх (ннн, сьс, дзьдз...)

Для першага выпадку запрапанавана некалькі праектаў²⁵).

Другі—датычна галосных згукаў,—належыць абмеркаваньню.

Трэці можа быць вырашаны вельмі лёгка і хутка аднаўленьем спосабу, які практыкаваўся для гэтага ў старых беларускіх выданьнях і рукапісах. Адпаведная зычная ставілася над радком, пад знакам доўгасьці. Гэтае-ж самае мы можам зрабіць і цяпер, становячы толькі літару ў радок.

Сапраўды, гэты спосаб: а) дасьць эканомію ў друку (замест трох літар у выпадках і пяцёх для дз—дзьдз—адна), б) зробіць лягчэйшым для чытаньня, в) усталіць напісаньне з боку навуковага, бо мы маем тут фактычна справу не з двума зычнымі, а з працяжным мяккім зычным; гэта працяжнасьць і азначаецца прынятым на ўсім сьвеце знакам доўгасьці²⁶).

Роўналежна з упарадкаваньнем свайго сёньняшняга альфабэту мы павінны ўзяцца за складаньне праекту унівэрсальнага альфабэту, прыстасаванага да беларускіх умоваў.

²⁵) Зводка іх дадзена ў маім артыкуле „Праект літар“ і г. д., які я згадаў ужо.

²⁶) Зразумела, што я падаю толькі некаторыя выпадкі. Іхную колькасць можна павялічыць. Напрыклад, наконт „ё“. Непараўнана лепш для нашага сучаснага альфабэту падышла-б „ō“, як у нямецкім (ōн, лōн, Лōндон..), чымся створанае Карамзіным „ё“. Першы раз ужыта яно ў зборніку „Аониды“, кніжка II, 1797, Масква, у вершы „Опытная Соломонова мудрость“, б. 106.

„Там бедный проливает слёзы“)

В суде невинный осужден,

Глупец уважен и почтен;

Злодей находит в жизни розы“..

*) Буква „ю“ з двума пунктамі наверху змяняе „іо“.

Ад таго часу яно вельмі мала ўжываецца ў расейцаў, а перанята намі. Наўдачу ці можна апраўдаць яго..

Падставы для складання універсальнага альфавэту мною ўжо зроблены.

На справе будзе правэрана іхная жыцьцёвасьць ці няжыцьцёвасьць. Папоўню толькі ўсё сказанае некаторымі меркаваньнямі.

Добра, калі ў новым альфавэце можна будзе абыйсьціся без вялікіх літар. Наяўнасьць іх нічым не апраўдана. Меркаваньне пра тое, што ікія літары існуюць для паказаньня перапынкаў—ня грунтоўнае, кавошта існуе кропка?—Калі кропка не здавальняе нас у даденым выпадку з прычыны свайго малага разьмеру, можна будзе павялічыць яе давесьці да велічыні Скарынінскай кропкі.

На Беларусі ўжо былі проэкты такога кірунку; у некаторых народах абыходзяцца без вялікіх літар увесь час (альфавэты яўрэйскі, арабскі, грузінскі, лацініка ў узбекаў, у якутаў і г. д.).

У кожным разе, трэба, бязумоўна, зьнішчыць падвойнасьць у гэтым кірунку (на адін гук дзьве розныя літары), што дасьць магчымасьць увесці некалькі новых літар для патрэбных гукаў.

Бязумоўна трэба адмовіцца ад сыстэмы „хвосьцікаў, кручочкаў“ і г. д. Для нашых спэцыфічных гукаў, трэба ўвесці нашы літары ды яны ня толькі нашы). З гэтага боку мы не павінны рэгрэсаваць.

Так мусіць стаць справа датычна ч, ш, ц, ж, дз, л і г. д.

Сапраўды, возьмем ізноў прыклад на „ш“. Я паказваў, як пярэстаецца гэты гук у заходніх альфавэтах.

Літэра	Чэскі, літоўскі, лужыцкі і г. д.	Ангельскі	Ангельскі ў канчатках—tion	Нямецкі	Нямецкі перад „р“ і „т“	Францускі	Цюрскі	Цюрскі проэкт.	Ув. фінск. тюрскі
sz	š	sh	t	sch	s	ch	ʒ	s	š

Рысунак № 1. Азначэньне гуку „ш“ у лацінізаваных альфавэтах.

Тымчасам, бадай ува ўсіх народаў сьвету ён азначаецца ўжываным і ў нас знакам. Зразумела, што мы павінны ўзяць яго, а не які

ЛІТАРА „Ш“ У АЛЬФАБЭТАХ

Літэра	Эгіпецкіх				Арабскіх			Іфіопскіх	Самарыянскіх	Зэнд-Авэста	Стара-гэбрайскіх	Славянскіх	
	Герогліф	Гератычным	Дэмотычным	Копцкім	Куфічных		Нэсах					Глаголіца	Кірыліца
					VII в.	XII в.							
	𐀀	𐀁	𐀂	𐀃	ش	س	س	ш	𐎑	Ш	Ш		

Рысунак № 2. Азначэньне гуку „ш“ у не лацінізаваных альфавэтах.

Літэра зьявіцца, бо чым можна апраўдаць разнабой лацінізаваных альфавэтаў чым апраўдаць той ці іншы выбар.

На практыцы мы бачым, што менавіта літара „ш“ ужо скарыстана ў некаторых праектах, як, напр., у акад. Н. Я. Марра („Абхаскі альфабэт“) і ў Н. І. Марагулава (Курскі альфабэт, гл. заўвагу 13)—праўда, без мотывіроўкі. Сапраўды, чым лепш зрабілі у Азэрбайджане, калі для „ш“ былі ўзялі ў першы свой праэкт „з“ з кірыліцы (фактычна пастаўленае бокам „ш“)?²⁷⁾

Такім-жа чынам можна разабраць усе цікавыя для нас літары разнабой у „лацініках“ і уніфікаванасць у рэшце альфабэтаў сьвет. Мне здаецца, што справа зусім ясная: усе матар’ялы гавораць за нашы знакі.

Асаблівай прэстасьці ад гэтага ня будзе. Прыгадайце беларускія спробы XVI—XVII ст. ст., якія рабіліся паводле аналёгічны выказаных мною правіл.

Пара нам стварыць і сваю сыстэму стэнографічную. Я зазначаю ужо наконт досьледаў з ёю ў Нямецчыне. Дакуль жа мы будзем заставацца ад культурных народаў? Праводзячы культурную рэволюцыю, мы павінны праводзіць яе ўва ўсіх галінах нашага жыцьця, выяўляючы больш рухавасьці і ініцыятывы.

24/XI 1928. Масква

83

19642

Бел. аддзел
1994 г.

711473
236716

²⁷⁾ Датчына гэтага гл. „Матар’ялы пасягэньня камісіі па уніфік. альфабэтаў („Культура и письменность Востока“, кн. I-я, М. 1928 г., б. б. 121—124), на якім праэкт нашага „ш“ у лацінку абаранялі казанцы.

+

Л. М. ШИШЕВ
ЛЕНИНГРАД

80000002596439